

ენათმეცნიერება

ს. ჯაფარიძე

**ბრძანებითი კილოს წარმოებისათვის აღმოსავლეთ-ანატოლიის
თურქულ დიალექტებში¹**

ცნობილია, რომ ბრძანებითი კილოს მხოლოდებითი რიცხვის პირველი პირისათვის ფორმა საერთოდ არ გააჩნია².

სხვა ენათარება გვაქვს მრავლობითი რიცხვის ფორმაში. აქ „მრავლობითი“ რიცხვი „სინკრეტული“ ხასიათისაა ([3], გვ. 461) და როდესაც იგი ბრძანებითის შინაარსით არის ნახმარა, მაშინ ყოველთვის იწოდება, რადგანაც პირველ პირთან ერთად გულისხმობს მეორე პირს, მხოლოდითს, ან მრავლობითს რიცხვში. ამით აიხსნება ის გაბეჭობა, რომ ზოგიერთ ენაში თავს იხემა ტენდენცია ამ ფორმისათვის სპეციალური ნიშნების გაჩენისა, თუმცა ეს ნიშნები ზეუღლებრივ ნასესხებია. რაც იმას მოწმობს, რომ ამ ფორმის გაჩენა საერთოდ მეორეული მოვლენაა. რუსული, მაგალითად, სინკრეტულს ამხსნაფის თხრობითი კილოს იწმქოსი და მუბადის ფორმები: „да, да, да!“, „да, да, да!“, „да, да, да!“ და სხვა.

ასეთივე მდგომარეობაა საერთოდ თურქული სინკრეტის ქმნა, კერძოდ, ანატოლიურ-თურქულშიც, რომლის ერთერთ დიალექტში განვითარებული თავისებური ფორმა ბრძანებითის მრავლობითი რიცხვის პირველი პირისა შეადგენს ჩვენი მსჯელობის საგანს.

თურქული სისტემის ქმნაში ეს ფორმა უმთავრესად ნატურიითი კილსაგან (imperative-ისაგან) არის ნასესხები. ასეა ეს, მაგალითად, ყრბებურში ([4], გვ. 19), ნოლაურში ([1], გვ. 94), მალყარულ-ყარაჩაულში და სხვ.

ასევე imperative-ისაგან არის გადმოღებული ეს ფორმა როგორც ანატოლიის სალიტერატურო თურქულში, ისე ყველა მის დიალექტში და აგრეთვე აზერბაიჯანულში დილექტებითურთ. ოღონდ პირის გამაფორმებელი აუქთი სალიტერატურო თურქულსა და დიალექტების უმრავლესობაში სხვადასხვა ფორმად მომდინარეობს და ეოლინეორეს არ ემთხვევა. სალიტერატურო თურქულში ბრძანებითის, imper. ნატურიითი კილოს მრავლობითის 1-ლ პირში გვაქვს:

¹ მომზადებულია სტალინის ს. ბელოზერის ინიციატის საბუღალრო-მეცნიერული კომისიის დიპლომატის ფაქტით. კათედრის საჯარო სემინარს 1944 წლის 17.11.

² ზოგიერთ ბელოზერისა ზოგბებში მხოლოდითის პირველ პირისათვის მოცემული რიცხვითი ფორმები კი, როგორცაა ზოგიერთისათვის იმპერატივის ფორმები: „да, да, да!“ ([1], გვ. 94) ან „да, да, да!“ ([2], გვ. 31) და სხვ. ბელოზერისა ზოგბებში მოცემული ფორმები და ბოლოებში სალიტერატურო.

აქ და შემდეგში (ორბრძანებითი ბრძანების ფორმის ციტირების დროს) აღნიშნულია გარდაცემული ფორმები.

gid-e-lim! 'წავიდეთ!', jaz-a-lim! 'უწეროთ!', სადაც gid > gi: და jaz ზმნის ფუძე-
ებია, e/a optativ-ის ნიშანი, lim, limi კი პირის აფიქსი. დაახლოებით ასეთი-
ვე gideilum ფორმაა M. Räsänen-ის მიერ დადასტურებული ჩრდილოეთ-ანა-
ტოლიის დიალექტებისათვის და აგრეთვე ამისვე კოტათი გამსვავებული
jatsux¹ ფორმაც. სამსუნისა და ტრაპიზონის ე. წ. 'ლაზურ-თურქულ²' დია-
ლექტში გვაქვს აგრეთვე bayalim, რომელიც სალიტერატურო baxalim ფორ-
მიდან მომდინარეობს ([6], გვ. 1008).

ანატოლიის სხვა დიალექტებში, აგრეთვე სალიტერატურო აზერბაიჯან-
ულში ეს ფორმა ასეა წარმოდგენილი: gid-e-k', jaz-a-k'. სადაც კილოს მაწარ-
მოებლად იგივე e/a გვაქვს, მაგრამ პირის ნიშნად კი k/k' და არა ზემოაღ-
ნიშნული lim, limi. ასე მაგალითად, I. Deny-ს, ანატოლიის დიალექტებისათვის
sev-e-lim ფორმის შესატყვისად sev-e-k' გვიყვარდეს! აქვს მოყვანილი ([7],
გვ. 413). M. Räsänen-საც იოზგათის კილნიეთის თურქულისათვის gid-e-k'
'წავიდეთ!', ver-e-k' 'შე(ც)ით!' ფორმები აქვს დადასტურებული ([8], გვ. 73, 77).

პრინციპულად ასეთივე მდგომარეობაა აღმოსავლეთ-ანატოლიის დიალექ-
ტებში იმ პასალების მიხედვით, რომელიც ზეენ შეყრებილი გვ-ქვს სამხრეთ
საქართველოს თურქულად შეტყვევლ მოსახლეობაში. როგორც უკვე ვთქვამდით, სა-
ქართველოს ეს მოწინავე მხარე დაპრობად იქნა ოსმალთა თურქების მიერ XVI
ს-ის დამლევს და დამპყრობელთა ძალმომრეობის შედეგად ქართველი მოსახ-
ლეობის ერთმა ნაწილმა ისლამიზაციასთან ერთად ენობრივად გათურქებაც განიცა-
და. სესხების წყარო ამ დიალექტებში იგივე არაა, როგორც, სმოქანთა ქარ-
მონიის წესის დარღვევაა გამო, კილოს მაწარმოებელი ზმოვანი ბგერა ერთი
ვარიანტით არის წარმოდგენილი და e/a-ს ნაცვლად ზოლოდ ა გვაქვს.
ამდენად პირის აღმნიშვნელი თანხმოვანი ზოლოდ უკანაენისპირი k უნდა
ყოფილიყო, რომელიც სიტყვის ბოლოთდურ მდგომარეობაში დიალექტურ სპო-
რანტ გ-ს გეაძლევს. ამრიგად, ზეენს დიალექტში ზმნის ფუძის ზმოვანობა თუ-
სებრიობისა და მოუხედავად ბრძანებობის 1-ლ პირში ან ან-ის საცვლად ან ან
აფიქსი გვაქვს: ged-a-x! 'წავიდეთ!', ja-a-x! 'უწეროთ!' ფორმების სახით.

სიესებოთ იდენტური ფორმები მოქცეეს ნ. აშმარინს აზერბაიჯანულის
კალ. ნუხის დიალექტისათვის: alax! 'ავიღოთ!' alax! 'მოვიღეთ!', alax! 'ყოფოთ!'
([9], გვ. 121). აზერბაიჯანულის ყასახურ დიალექტშიც ასეთივე ფორმებია,
ოღონდ სინაქსონიზმის წესების დაცვით: axax! 'გავიქცეთ!', k-axax! 'მოვი-
დეთ!' ([2], გვ. 31).

ანატოლიურ-თურქულს ის დიალექტი, რომელიც უფრ. სამხრეთ-სამთავა-
გოს ტერიტორიის ქართული მოსახლეობის ერთმა ნაწილმა შეათვისა ზემოაღ-
ნიშნულ პირობებში, აქ განხილული მორფოლოგიური მოვლენის თვალსაზ-
რისით სხვა სურათსაც წარმოგვიდგენს. სიხელდობო, მას მოვსთქვამს მრავლო-

¹ ზეენ, ჯამაგისათვის ალ. მელიქიზადე-ს მიერ მოყვანილი ზეოვანი ფორმა იქნა
iv-ისა كَيْتْلَيْبْ 'და სხვ. ([5], გვ. 28).

² სამცხე-ჯავახეთის დიალექტებში ჩრდილოეთ-ანატოლიის თურქული პეტყაულისა . ლ. პეტ-
თურქულისა (Laz-örknesch) სახელით არის ცნობ ლ. იბ. ([6], გვ. 99).

ბითის 1-ლი პირისათვის სხვა, თაჲისი შედგენილობით უფრო რთული ფორმაჲ. საჭე იმაჲია, რომ კილოსა და რიცხე-პირის მაჩვენებლების უცუ მქონე გემაჲ და ქაჲაჲ-ის ტიპის ფორმების პარალელურად გემაჲჲ და ქაჲაჲჲ ფორმებოჲ საყოველთაო ხმარებაჲია. აჲ დართული დამატებითი ფორმანტი—აჲ იმაჲე პრძანებათი კილოს ქატეგორიაჲში გვხვდება, სახელდობრ იგი მეორე პირის ნიშანია ბრძელობითში: ქაჲ-აჲ! წერეთ! და იმდენად გემაჲჲ-ქაჲაჲჲ ფორმა ორმაგი მორფოლოგიური მაჩვენებლით არის წარმოდგენილი. გემაჲჲ-ქაჲაჲჲ-ის ტიპის ფორმებში ბოლოკიდური ყრუ სპირანტიჲ—ჲ-ს განეღერება ყ ხმოვნის წინ თუქელი დიალექტების სინაჲდვილეში ჩვეულებრივი მოჲქენაჲ (მაგ., ღოჲჲჲჲ აბეჲჲჲ, მაგრამ მიტეჲჲში უსათუოდ ღოჲჲჲჲ).

ერთი წებედით უჲ, ასე ეთჲჲათ, პლეონასტური წარმოებაჲ ფორ-
მა, — გემა-ჲ-აჲ, ქაჲა-ჲ-აჲ - პირისა და რიცხის ორ-ოო პაჩვენებლით, ისეთიჲე მნიშვნელობისაჲ, რაც გემაჲჲ! წავიდეთ! და ქაჲაჲ უწეროთ! როდესაც 1932 წელს ასეთი ფორმები პირველად ჩავიწერეთ, ჩვენ შე-
ვეცადეთ გაგვერკეჲა იყო თუ არა რაიმე სემანტიკურ დიფერენციაჲსთან დაკავშირებული ასეთი პლეონასტური მორფოლოგიური წარმონაქმნი. დამატე-
ბითი მასალების შეგროვებისა და პრეჲალგერადი შემოწების გზით საკითხის შესწავლამ ჩვენ დაგვარწმუნა, რომ პირისა და რიცხის ორმაგადიქსიანი ფორ-
მის გაჩენას სარჩულად უდევს სხვა სემანტიკური საფუძველი. სახელდობრ, ე. წ. მრავლობითის პირველ პირში ნაგულისხმეჲე მოქმედ პირთა შედგენილო-
ბის უფრო ზუსტი დეტალიზაცია ოიცხვის ქატეგორიას მიხედვით. ამის სა-
ილუსტრაციოდ მოვიყვანო რამდენიმე მაგალითს ჩვენი ინფორმატორების მიერ
უჲ მოწოდებული ინტერპრეტაციით ასეთი ფორმის შინაარსის შესახებ: 1. *ki ki ki si ki si siur, birbirina geday dajlar, dox ki siur, hajde gedayan dajlar*
'ორი ქაჲი რომ იქნება ერძინეთს ეტყვიან გემაჲჲ (წავიდეთ!) ბევრი რომ
იქნება იტყვიან: აბა გემაჲჲ! (წავიდეთ!) 2. *geday saninan ban gedayan*
dox olinda, geday! (წავიდეთ!) შენ და მე, გემაჲჲ! (წავიდეთ!) ბევ-
რი რომ იქნება, 3. *baninan an olinda-geday! baninan dox-adan*
olinda-gedayan dajlar—ჩემთან შენ რომ იქნები გემაჲჲ! (წავიდეთ!)—
ჩემთან ბევრი ქაჲი თუჲ—გემაჲჲჲ (წავიდეთ!) ითქმის. კიდევ ცალკე-
ული მაგალითები: *olmay!* დაესხდეთ მე და შენ!, *olmayan* დაესხდეთ მე და
თქვენ (ბევრი), *olmay!* დაედგეთ მე და შენ!, *olmayan* დაედგეთ მე და თქვენ
(ბევრი) და მრავ. სხვ.

ამრიგად, ასეთი მორფოლოგიურ-სემანტიკური დაპირისპირება ირყეჲა:
1. გემაჲჲ-ის ტიპის ფორმით მხოლოდობითის პირველი პირი მიმართავს მეორე
პირს აგრეთჲე მხოლოდობითში „წავიდეთ მე და შენ!“. ფაქტიურად ეს ორობითი
რიცხვის ყრძო შემთხვეჲაჲ, რადგანაც ასეთი ფორმა მხოლოდ ორ მოქმედს
გულისხმობს, მაშინ როდესაც 2. გემაჲჲჲ-ის ტიპის ფორმაში 1-ლი პირი მოუ-
წოდებს მოქმედების შესრულებისაკენ მეორე პირს—მრავალს „წავიდეთ მე და
თქვენ!“.

საილუსტრაციოდ ჩვენ კიდევ მოვიყვანთ ერთ ლექსს, რომელიც დასმული
საკითხის თვალსაზრისით ძლიერ საინტერესოა. ეს ლექსი აჲ განხილული ფორ-

მით არის გარითმული და ამიტომ ამ ფორმაში რამდენიმე სხვადასხვა ზნაა მოცემული, რაც ამ მოვლენის ძლიერ გავრცელებულობას უფრო დამაჯერებლად წარმოგვიდგენს. ლექსი ჩვენ ჩავიწერეთ 1932 წელს. მისი სათაურია Kolxozlar ყოლმეურნეობებო, 4-ტაეპიანია, ჩვენთვის საინტერესო 2 ეკანს-ქნელი ტაეპი ეს არის:

calax, dñjada gñlayani
gal, udarnik kolxoz olayani
čalaxar dövlət bulayani
iaxan kolxoz, iaxan!

ვიწროვით, ამ ქვეყნად ვიმბარულოთ!
ბოდი, დამჯერელი ყოლმეურნეობა შე-
ვიქნეთ!

ვიწროვით და დოვლათი მოვიპოვოთ!
გაუპარჯოს ყოლმეურნეობას, გაუპარ-
ჯოს!

sax lex ixa qadayani
talla, dñiri bidayani
sax an bulur idayani
iaxan kolxoz, iaxan!

დილა ადრიათ სამუშაოდ გავეშროთ!
უნა (მოეყათ და) სათიბი გაეთიბოთ!
ყო წალზე წაიდეთ და შევუკეთოთ
გაუპარჯოს ყოლმეურნეობას, გაუპარ-
ჯოს!

ხაზგასმული სატყეები აქ აღწერილი ფორმით არის წარმოდგენილი—
მრბობლი აფიქსაციით: გასაყანი, ისაყანი, ჩასაყანი, გასაყანი, ისაყანი და
ისაყანი უიმბიარულოთ, შევიქნეთ, მოვიპოვოთ, გავეშროთ, ვათიბოთ და
შევუკეთოთ (შე და თქვენ, ყოლმეურნეობო!).

მოყვანილი მაგალითები და სხვადასხვა კუთხას წარმოჰადგენელთა მიერ
მოწოდებული ამ ფორმების ზემომოყვანილი სემანტიკური ინტერპრეტაციი
ეკემიოტანლად ხდის ამ კატეგორიისათვის რობიით და მრბელობითი როც-
ხვის არსებობას. იშეიათად, მაგრამ პრაქტიკაში ისიც შეინიშნება, რომ მარტო-
ეი გოდაყის ტიპის ფორმით ერთი პირი მრბელსაც ნაძარაყად ეს აქ მოყვ-
ნილი ლექსის ნაწყვეტის პირველი calax! ვიმუშაოთ! (შე და თქვენ, ყოლმე-
ურნეობო!) სიტყვიდანაც ჩანს, თუშეა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ შემთ-
ხვეში ისეთი სრული ფორმის მეტი მარცვალე ლექსის ზომას დარღვევდა.

ჩვენი მსჯელობა უმოაერესად სამხრეთ-საქართველოში შეტყებულ მასა-
ლებზეა აგებული, მაგრამ ჩვენ გვქონდა შესაძლებლობა აქ აღწერილი ფორმე-
ბის შესახებ დაგვეყიოთა წალის რაიონის თურქულენოვანი ბერძენი სოფ-
ჯინისიდან ელარ, ნაიფოროვი, რომელმაც საფსებით ანალოგიური განმარტე-
ბა მისცა ხსენებულ ფორმებს და მშობლიური ენადაც წალელე ბერძნების
თურქული მეტყველებიდან) ისეთივე შინაარსისა და ფოლთის მაგალითები მო-
ყვანა: gedax, aninon bñi, gedaxi, cox olinda (gedax) წაიდეთ შენ და
მე, gedaxi როცა ბევრიაო, ასევე ყოფილა ეს ფორმა გავრცელებული სომ-
ხეთში, ყრბოდ, სომხეთის იმასიის (ყოფ. აღბაბის) რაიონის სოფ. (iñññ-ბი-
ლახ-ში, რომლის მცხოვრებს, წითელარბიელ დურსუნ აბასოეს ჩვენ შემთხვევით
შეხვედით თბილისში. აბასომა აგრეთვე დაადასტურა ასეთი ფორმების არსე-
ობა მათს მეტყველებებში სითანადო მაგალითების მოყვანითა და განმარტებით.

ამრიგად, აქ განხილული ფორმა დასტურდება იმ თურქულ მეტყველებათათვის, რომელთა წარმოშობის წყაროდ აღმოსავლეთ-ანატოლია შეიძლება იქნას მიჩნეული. კერძოდ, ყოფ. სამცხე-საათაბაგოს მოსახლეობამ თურქული მოზიჯნავე არზრუმის ვილნიეთიდან შეიტვისა. ამ მოსახლეობის თურქული მეტყველების ცალკე ენობრივ ერთეულად მიჩნევა ბოლოდ იმიტომ შეიძლება, რომ მასში მძლავრადაა შერჩენილი სუბსტრატი ენის (ქართულის) ფონეტიკურ-ლექსიკური მონაცემები. დანარჩენში ეს მეტყველება არზრუმის ვილნიეთის დიალექტს ემთხვევა. 1937 წელს ჩვენ მიერ შენიშნული და აღწერილი კუთვნილებათა და ბრუნების კატეგორიითა აფიქსაციის განსაკუთრებული წესი სავსებით დაადასტურა თურქეთში გამოკვლეულმა აღმოსავლეთ-ანატოლიური წარმოშობის უკუცლორულმა მასალებმა. რომელიც ამ თვალსაზრისით პირველად ამ წესს დადგენასთან დაკავშირებით იყო შესწავლული ([10], გვ. 115). წალკის რაიონის თურქულენოვანი ბერძნული მოსახლეობაც არზრუმის ვილნიეთიდან არის გამოსული. ასევე ახლო ღნდა იღვეს არზრუმის დიალექტთან ამასიის რაიონის სოფ. (Kilim-bulak)-ის მოსახლეობის მეტყველება სომხეთში.

ამისდა მიხედვით ვთქვამთ, რომ აქ განხილული თავსებურა წესი ბრძანებითი კოლოს წარმოებისა, საერთოდ, აღმოსავლეთ-ანატოლიასა და, კერძოდ, არზრუმის ვილნიეთის თურქულში გავრცელებული და აქედან ჩვენ მიერ დასახელებული დიალექტებში შემოსული ფორმა უნდა იყოს.

საქიროა ამ თვალსაზრისით თურქული დიალექტების შესწავლა, როგორც ანატოლიასა და რუმელიაში, ისე აზერბაიჯანში და ამ ფორმას გავრცელებულობის არეების დადგენა. მაშინ უფრო გააუმჯობესდება მასალა წარმოშობის შესახებ. მაგრამ წინასწარ შეიძლება ითქვას, რომ ეს ფორმა დიალექტებში შედარებით ახალ-გასწავლილი უნდა იყოს და იგი ძველ თურქულ ენებში არ უნდა ყოფილიყო. წარსულობით ძველებში ეს ფორმა დადასტურებული არ არის. მართლაც, სხვათაგან ლიტერატურაში წინაგვებით ირჩევა, რომ აქ განხილული ფორმები ბრძანებითისა მოქმედებს კრეატივ დასტურ-კამბორის თურქულ ენებსავე, შორულსა და თარო-ქულა. მაგრამ ეს ფაქტი ამ ფორმის ანატოლიის თურქების მიერ პირენდული სამშობლოდან მოგანილობითა და არქაულობის მაჩვენებლად ვერ მიაჩნევა. რადგანაც 1. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, შორულსა და თაროთულში დასახელებული ფორმები აფიქსაცია სხვა სახითაა და 2. კიდევაც რომ გვჭონდეს მორფოლოგიური დამახტვეა. მაინც შეგვეძლო გვეჩიარებოდა სწერებული ფორმის დამოუკიდებლად განვითარება ამ ენებში. ეს მათ უფრო, რომ აქ აღწერილი ფორმის სრული ანალოგია ირათურქული სისტემა ენებშია, მოიპოვება (იხ. ქვემოთ).

განსვენებული ლენინგრადული თურქოლოგის ნაღვედა დირენკოვას შორული ენის გრამატიკიდან ჩანს, რომ შორული ენა, რომელიც ალთაის შორის მრდილოეთ კალაებზე მოსახლე თურქული ტომის ენაა, ასევე გააჩნევა ბრძანებითის კატეგორიაში ორობით ფორმას (ამე და შენ-) ბრძანებლობისგან (ამე და თქვენ-). ამ გრამატიკაში ვითხოვლობთ: *ქამიზი:ხაიიოც მ ხაიიოცაიი* *ამა ხაიი:ხაი-ხა მამ ხიი:ხამ* *თარაყუცუცა მ ხიი:ხაი:ხა* *აქი:ხი:ხა მამ-ჩა*. . . *მამ-ჩაი*, *ამი:ხაი-ხა მამ ხიი:ხამ*, *ხე:ხაი:ხა მამ ხიი:ხა* და სხვ. *მამ-ჩა*.

шение к 1-му л. мн. ч. в значении „да сделаем-ка мы“, „да совершим-ка мы“ (в количестве нескольких человек). Африке: *am + am + am + per pa-* *ran* нар *omdem-ka* мы (несколько) *amomam* *pr:em-ka* мы (несколько) *დასბე*. ([11], გვ. 173 - 174). ამრიგად, შორულ ენაში ორობითი მარტივი *am-* *om* (ჩვენს დიალექტში *ax*) აფიქსით იწარმოება, მრავლობითი კი იმავე აფიქსით პლურს საერთოდ თურქულ ენებში სახელებისა და ზნის შესაბამის პირის მრავლობითობის აღმნიშვნელი *am + am* აფიქსით (ჩვენ შემთხვევაში იქ). ასეთივე ფორმები მოიპოვება მეორე ალთაურ ენაში — ოიროთულში. რომელიც თავის ენობრივ თავისებურებათა მიხედვით თურქულ ენათა სხვა დაჯგუფებაშია, ვიდრე შორული. იმავე ავტორის, ნ. დირენკოვას ოიროთული ენის გრამატიკაში გაიძრევა „*da c:etax* *am* *omam*“ და „*da c:etax* *am* *amom*“. პირველი, ორობითი ფორმისათვის *amam* აფიქსი გამოიყენება ვარდამტებით, ხოლო მრავლობითისათვის — იგივე ფორმანტი *am* (*am* ცნობილი *amam* აფიქსის ვარდამტია) აფიქსის დართვით: *amamam* წავიდეთ ჩვენ (ორი) და *amamamam* წავიდეთ ჩვენ (ბევრი) ([12], გვ. 159 - 160).

ამრიგად, განხილულ ფორმათა ტექნიკური აღმავლობა სხვადასხვანაირია, ერთი მხრივ, ჩვენს დიალექტებსა და, მეორე მხრივ, შორულსა და ოიროთულში, მაგრამ გვაქვს სრული შინაარსობრივი დამთხვევა.

საყურადღებოა, რომ ხაენებელი მოვლენას ანალოგია გვაქვს რუსულშიც. რუსული ენა ბრძანებითის 1-ლი პირისათვის მრავლობითში სესხულობს თხრობითი კილოს აწმყოსა და თუბადის ფორმებს: *nas*! წავიდეთ! *nasam*! დაეწეროს! და სხვ. ცნობილია, რომ 2-ლი პირისათვის უკვე აფიქსირებულ ამ ფორმას კიდევ დაერთოს *-te* აფიქსი, მაგ.: *nas-te*, *nasam-te*. *Te* აფიქსი ფუნქციონალურად იგივეა, რაც თურქული *-ni* აფიქსი, ორივე სათანადოდ ბრძანებითის II პირია აფიქსაა მრავლობითში. ამავე დროს ორივე აფიქსი სათანადოდ ენებში უკვე მხამხარეულსა და ეროვნობად ეფორმებულ სიტყვას დაერთვის¹¹.

ამრიგად *gedax*! შორფოლოგიური თვალსაზრისით იგივეა, რაც *nas*! და *gedaxam*! კიდევ იგივე, რაც *nasam*!

მაგრამ უფრო საინტერესოა ამ შორფოლოგიურად დამთხვეული ფორმების სემანტიკური დამთხვევა. რუსული ენის სპეციალისტები ისეთივე კვლადიკაციას აძლევენ *nas-nasam* ფორმებს, როგორიც *gedax-gedaxam*-ისათვის იქნა დადგენილი ჩვენი მასალების მიხედვით. ვ. ვინოგრადოვის აზრით, მაგალითად... *фигурный образ, образующий... это фигурный образ человеческого „личного“*, т. е. совокупности 1-го и 2-го лица множественного числа (ხანჯასმა ჩვენი) ([3], გვ. 461) იგივე ვინოგრადოვი სხვა ავტორებზე უფრო დასაბუთებულად მიიჩნევს ამ საკვანზე (იქვე) თ. ბუს-ლევის „ძველ ინტერპრეტაციას“, რომელიც შემდეგში ზღვოპარობს: *Сово-*

¹¹ რუსული ენის სპეციალისტებს, ა. პეხოვსკის, ვ. ვინოგრადოვს და სხვ. *te* აფიქსი ამ ფუნქციით რუსულსათვის „უფედლოვ“ მიიჩნიათ და, ს. ი. სანდუკოვს აფიქსთან უფრო აკლუტაქციური ტიპის აფიქსად მიიჩნევენ ([13], გვ. 128, 129, [3], გვ. 461).

купное действие 1-го лица со 2-м единственного числа означает повелительными формами: *пох/ем, скажем* и пр., и со 2-м множ. числа формами: *пох/ем-те, скажем-те*. Первые соответствуют двойственному числу, а вторые множественному ([14], гл. 186, 203-ე პარაგრაფის მე-6-ე პუნქტი).

ამრიგად საყურადღებოა, რომ ორ სრულად სხვადასხვა სიტყვის ენიში, როგორცაა ურთიერთ გავლენის შესაძლებლობა გამორიცხებულია, თავს იმემა ტენდენცია ანალოგიური კატეგორიების გაქრობა და ერთი და იმავე ბერძნით მათი გაპობატვისა.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

და სტალინის სახელობის თბილისის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის

აღმოსავლურ ენათ. კათედრა

(შეპოვიდა ჩუდაქებაში 20.6.1946)

ЖЫКОВЕ-ИЛИИ.

О. С. ЛИРКИЯ

К ОБРАЗОВАНИЮ ПОВЕЛИТЕЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЯ В ТУРЕЦКИХ ДИАЛЕКТАХ ВОСТОЧНОЙ АНАТОЛИИ

Резюме

Рассматривая в начале статьи современные литературные и, особо, известные из специальной литературы диалектальные формы 1-го лица м. ч. повелительного наклонения в анатолийско-турецком и азербайджанском языках, выявляющиеся, собственно говоря, „синкретическими“ ([3], стр. 461) инклинативного характера, данными из опрaтив-a, автор, на основании данных им же собранных в 1933 и 1936 г.г. диалектальных материалов, устанавливает в наречиях анатолийско-турецкого языка в Грузии наличие двух, семантически различающихся форм для 1-го лица м. ч. повелительного наклонения.

Наряду с общепринятой диалектальной формой 1-го л. м. ч. типа *g'edax* 'пох/ем!', *jaxax* 'скажем!', присоединяется для того же лица и числа широкое распространение и другой формой типа *g'ed-a-y-en*!, *jax-a-y-en*!. В последнем случае к слову *g'ed-a-y* ($\leq g'ed-a-k < g'ed-a-k$), *jax-a-y* ($\leq jax-a-k$), уже оформившемуся показателем лица и числа (аффикс *y*), присоединен еще формант *-en* (конечный *y* 1-ой формы перед *y* та же аффикс *-en* повторяется *-jaxay-en*), который обычно представляет собой аффикс 2-го лица м. ч. повелит. наклонения (*jax-en*! 'пох/ите!').

Выясняется, что появление такой оформленной дополнительной формы связано с необходимостью семантической дифференциации, предусматри-

наиболее точную детализацию действующих лиц в т. н. 1-м лице мн. ч. с точки зрения категории числа. А именно: 1. в формах типа *g'edaχ* | *jazaχ* 1-ое лицо (одно) обращается ко 2-му, тоже одному, *g'edaχ* 'пойдем!' (я и ты) *jazaχ* 'напишем!' (я и ты)', что фактически является частным случаем двойственного числа. 2. формой типа *g'edaχən* | *jazaχən* 1-ое лицо обращается ко 2-му лицу во множ. числе 'пойдете я и мы (много)!', 'напишете я и мы (много)!'. (Иллюстративные материалы в транскрипции см. в грузинском тексте, стр. 833, 834).

Наличие означенной формы подтверждается и данными турецких наречий: а) турецкоязычных греков Пазарского района Груз. ССР и б) населения сел. *Gülşü-bulaχ* Амасинского (быв. Агбабинского) района Армянской ССР.

Если принять во внимание тяготение, по происхождению, всех этих диалектов к турецкой речи Эрзерумского вилайета, можно предположить, что описанная здесь форма наизначна и в диалектах Восточной Анатолии, подобно тому, как в этих же диалектах существует, судя по фольклорным материалам анатолийского происхождения, замеченным в 1937 году особый порядок аффиксации категории принадлежности и отношения ([10], стр. 115).

Автор предполагает, что форма типа *g'edaχən* является сравнительно новым образованием диалектального характера так же, как семантически одинаковые, но морфологически несоответствующие формы в шорском ([11], стр. 173—174) и ойротском ([12], стр. 159—160) языках.

Далее проводится аналогия данной турецкой формы с такими же формами той же категории из действительности языка иной системы — русского. *Пойдем* и *пойдите* в интерпретации руссетем с точки зрения формы и содержания ([3], стр. 161, [14], стр. 186) полностью совпадают с формами *g'edaχ* и *g'edaχən*. Аффикс же функционально равняется турецкому аффиксу *ən* (*jazaχən* 'напишете!').

Таким образом, достойно внимания и то обстоятельство, что в двух языках совершенно различных систем, взаимное влияние которых исследуемо, замечается тенденция развития аналогичных форм и их технического выражения одним и тем же способом.

Академия Наук Грузинской ССР
и Тбилисский государственный
Университет им. Сталина.
Кафедра восточных языков

ՀԱՅԿԱՅԵՐԷՆԻ ԼՊԵՐԱԴՐՈՒՄ—ЦИТИРОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Н. А. Басмалов. Нотайский язык и его диалекты. Грамматика, тексты и словарь. Москва — Ленинград, 1940.
2. М. А. Ширалев. Азербайджанский язык. II часть. Грамматика и словарь. Баку, 1943.
3. Проф. В. В. Рипинский. Современный русский язык. Вып. 2-й. Грамматическое учение о слове. Москва, 1938.
4. Проф. Н. К. Дмитриев. Грамматика чувашского языка. М.-Л., 1940.
5. Н. М. Мелиоранский. Краткая грамматика казах-киргизского языка. Ч. I. СПб., 1894.
6. И. В. Т. Kowalski. Երգաց տեղիքը քաղաքացույցը.
7. J. Deny. Grammaire de la langue turque. Paris, 1921.
8. М. Казанец. Türkische Sprachproben aus Mittel-Anatolien. II. Jergal vii. Studia Orientalia, IV. Helsingforsiae, 1935.
9. Н. Н. Ашмарин. Общий обзор народных тюркских говоров гор. Нян. Изд. 1, 1920.
10. С. Джикян. Об общих морфологических явлениях. Труды Тбилисского государственного университета. VI. Тбилиси, 1938.
11. Н. Н. Диренкова. Грамматика татарского языка. М.-Л., 1941.
12. Н. Н. Диренкова. Грамматика ойротского языка. М.-Л., 1940.
13. А. М. Пешковский. Русский синтаксис в научном освещении, изд. 6-е, Москва, 1938.
14. Ф. Буслев. Опыт исторической грамматики. ч. II, Москва, 1838.